

KARABAĞ'IN İŞGAL SÜRECİ VE BÖLGEDE YAŞANAN SON OLAYLAR ÇERÇEVESİNDE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Recent Events in the Region in The Process of Invasion of Karabakh and the Search for Solutions

Dr. Beşir MUSTAFAYEV*

ÖZ

Bilindiği üzere Dağlık Karabağ problemi yaklaşık yirmi iki yıldan fazla bir zamandır Birleşmiş Milletlerin ve AGİT gündeminde çözüm beklemektedir. Çözüm dışında her yolun denendiği bir problem olan Karabağ meselesi bölgesel bir sorun olmanın dışında, aynı zamanda içinde derin tarihi izler taşıyan küresel bir meseledir. Kökleri birkaç yüzyıl öncesine dayanan 'Şark meselesinin' bölgede kol gezen kâbus olarak varlığını korumaktadır. Dolayısıyla, içinde Rusya, İran, Avrupa ve ABD'nin rol oynadığı, ama nasıl rol aldığı pek anlaşılmayan bir meseledir.

Bu araştırmamız bölgesel ve küresel Karabağ probleminin kronolojik bir tarihçesini, tarafların birbiriyle öteden beri sürdürdükleri siyasal ilişkilerinin açıklamasından ziyade, problemin oluşumu ile meydana çıkan ve bu zamana kadar pek tartışılmayan konulara değinerek, meselenin aşılmasında izlenmesi gereken yollar üzerinde duracaktır. Yani özetle, niceliksel hususlardan ziyade niteliksel konulara dikkat çekilecektir.

Anahtar Sözcükler: Karabağ, Türkiye, Azerbaycan, Rusya, Ermeni, işgal.

ABSTRACT

As is known, the Nagorno-Karabakh problem on the agenda of the United Nations and AGİT for more than twenty-two years to be solved. Tested every way except for the solution to the Karabakh conflict is a problem, apart from being a regional problem, which bears traces of deep history in a global issue. The roots dating back several centuries 'Eastern question' rampant in the region remains a nightmare. Thus, in Russia, Iran, Europe and the United States played a role, but how many do not understand the question of the role.

This is a chronological history of the problem of Nagorno-Karabakh regional and global research, rather than the description of the parties to each other all along undertaken political relations, and so far the problem which is not caused by the formation of subjects, the issue will focus on ways of overcoming that must be followed. So in summary, attention to issues of qualitative rather than quantitative considerations will be taken.

Key Words: Nagorno-Karabakh, Turkey, Azerbaijan, Russia, Armenian, occupation.

Giriş

Dünyanın çeşitli etnik ve dini unsurları zorla ve gönüllü olarak bir araya getirilerek kurulan siyasal güçlerinden olan eski Sovyetler Birliği geride bir yığın sorun bırakarak

* DR., besirmustafa@gmail.com

tarihin derinliklerine gömüldü. Oysa eski Sovyetler Birliği'nin bunalımlı bölgesi Kafkasya, hem bölgemizi hem de dünyayı ilgilendirmek üzere zihinlerimize kazıldı.

Dünyanın, ırksal-mezhepsel çeşitlilikler, farklı dil ailelerine mensup grupların yoğunluğu ve çok sayıda etnik karışımın olduğu üç önemli bölgesi bulunmaktadır: Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya. Her üç bölge bugün adeta birer yangın yeridir. Birbirleriyle yarışıyorlarmış gibi, bu bölgelerde durmadan sıcak temaslar yaşanmakta. Bazen de bu bölgelerden birinde yaşanan sorun çözüme kavuşturulurken, ötekinde çatışma sesleri yükselmektedir. Bir politikacının söylediği gibi, “*savaşın gölgesindeki bölgeler*”. Evet, bu bölgelerden biri de Dağlık Karabağ'dır (Aliyev 1989: 20-27).

Günümüzde Ermenistan işgali altında bulunan Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyetine ait, fiziki coğrafyası bakımından dağlık ve ovalardan oluşan bir bölgedir. Bölgenin doğal sınırlarını Kür (*Kura*) ve Aras nehirleri ile Gökçe gölü teşkil etmektedir. Azerbaycan'ın ve dünyanın siyasi gündemine Dağlık Karabağ Vilayeti olarak giren bölgenin toplam yüzölçümü 4.392 km²'dir. Kuzeyden güneye 120, doğudan batıya 35 ile 60 km arasından değişen ölçümleri ile Karabağ Azerbaycan topraklarının sadece %5'ni teşkil etmektedir (Aydın 1991: 367, 368).

Karabağ, Ermenistan ile birlikte Küçük Kafkasya sahasının iki büyük bölgesinden biridir. Karabağ bölgesinin dışında kalan Karabağ yaylası bugün Kelbecer ile Lâçin arazisine girmektedir. Karabağ, doğudan Berde, Ağdam, Ağcabedi ve Fuzulî rayonları (*ilçeleri*); güneyde Cebrail, Gubadlı; batısında Lâçin, Kelbecer; kuzeyinden ise İsmayılı rayonları ile çevrilidir (Budagov 1984). Bugün, Karabağ çevresini saran bu il ve ilçelerin bir kısmı Ermenilerin işgali altında bulunmaktadır. İşgal edilen Azerbaycan toprakları ise Karabağ'la birlikte ülke topraklarının %20'ni oluşturmaktadır. Anlaşıldığı üzere, Ermenistan üç Karabağ bölgesi genişliğinde bir araziye işgali altında bulundurmaktadır. İşgal öncesinde Karabağ beş bölgeye ayrılmaktaydı. Bölgenin en önemli merkezleri ise Şuşa ve Hankenti şehirleridir.

1. Dağlık Karabağ'ın Coğrafi Konumu

Karabağ'ın coğrafi konumunu ve özelliklerini Küçük Kafkasya dağlık sahasına özgü iklim özellikleri belirlemektedir. Karabağ, Ermenistan'la birlikte Küçük Kafkasya sahasının iki büyük bölgesinden biridir. Bölge Azerbaycan'a özgü olan dokuz iklim kuşağından üçüne sahiptir. Coğrafi güzelliği ile dikkat çeken bölgenin Turşsu ve Şırlan gibi dünyaca ünlü soğuk mineral su kaynakları bulunmaktadır. Karabağ zengin bitki örtüsü, saf havası, su kaynakları, yeşil çimenleri ve kışın kalın kar örtüsü ile Azerbaycan edebiyatında “*cennet*” benzetmesiyle dikkat çekicidir (Elekberli 1994: 32-60). Madeni kaynakları bakımından da bölge yeraltı zenginlikleriyle ünlüdür. Dostahir köyü yakınlarında gıbs, Mehmane köyünde çeşitli metal filizleri, Hankenti-Şuşa ve Harov'da mermer, Hadrut'ta alçıtaşı ve kireç yatakları kullanılmaktadır. Aynı zamanda Kelbecer'de altın çıkarılmaktadır. Karabağ'da ekine yararlı toprak 210.000 hektardır. Bunun sadece 23.000 hektarında sulu tarım yapılırken, diğer topraklar yer altı suları ve yağışlarla beslenmektedir. Karabağ'ın 102.000 hektarlık sahası meradır. Bundan dolayı hayvancılık üretiminde öne çıkmaktadır. Karabağ Azerbaycan sanayisinde %2,87, tarımında ise %3,2'lik bir yer işgal etmekteydi (İbrahimov vd. 1994).

Karabağ tarihçisi Mirza Cemal Civanşir Karabağ'ı'ya göre, Karabağ'ın coğrafi konumu şöyle idi: "Güneyde Hudaferin köprüsünden Sınık köprüye kadar-Araz nehridir. Şimdi (Sınık köprü) Kazak, Şemseddin ve Demirçi Hasanlı cemaati arasındadır ve Rusya devleti memurları onu Rus işgaliyle krasny most, yani kırmızı köprü adını vermişler (Attar 2005: 18-29). Doğuda Kür nehridir ki Cevat köyünde Araz nehriyle birleşerek Hazar denizine akıyor. Kuzeyinde Karabağ'ın Gence'ye sınırı kür nehrine kadar Kopan nehridir ve Kür nehri çok uzun bir sahadan geçerek Araz'a ulaşıyor. Batıda Küşnek, Salvartı ve Ereklı adlanan yüksek Karabağ dağlarıdır" (Mustafayev 2009: 275-276).

2. Karabağ'ın Kısa Tarihi Seyri

"Karabağ" adı, kısaca Türkçe "kara", Farsça "bağ" sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Kara, muhtemelen burada "büyük" anlamında geçtiğinde, Karabağ'ın anlamı "büyük bağ" manasındadır. İlk kez XIV. yüzyıl Fars, Gürcü ve Ermeni yıllıklarında bu ada rastlanmaktadır. Bunlardan İranlı tarihçi Hamidullah Kazvinî "Nüzhetu'l-Gulub" adlı ünlü eserinde İlhanlı hanlarının ikametgâhı olarak Karabağ'ın adını çekmektedir (Qarabaği vd. 1991: 3-5). Bu döneme kadar ise bölge çeşitli adlar altında alınmıştır. Bunlar arasında en çok kullanılanı ise "Arsak/Varsak" ismidir (Seyidov 1954: 175-180). Karabağ problemi kadar tartışılmalı olan bu ismin anlamı Ermeni ve Azeri tarihçiler arasında hâlâ çözülmüş değildir.

XIX. yüzyıla kadar tarihi kayıtlarda Arsak/Varsak adıyla anılan Türk boylarının varlığına rastlanmaktadır. Osmanlı vakanüvislerinden Aşıkpaşazade, Varsak adını hem boy, hem de coğrafya ismi olarak kullanmıştır. Varsak adında Türkler arasında bir boyun varlığını kanıtlayan bir sürü bilgi bulunmaktadır. Ancak, Varsak'la Arsak adının aynı olup olmadığı biraz tartışmalıdır. Bazı tarihçiler Varsak boyunun Türk olduğunu varsayarak, İskit asıllı Arsakları da Türk kabul etmektedirler. Ermeni kaynaklarında bu ada ilk kez V. yüzyılda yaşamış M. Horenli'nin eserinde rastlanmaktadır. Horenli, bu kelimeyi "şarkıcı" anlamında kullanmıştır (Horenli vd. 1940). Anlaşılan, Arsak ve Varsak kelimeleri köken itibarıyla aynı olup, ama çeşitli anlamlar taşımışlardır. M. Seyidov, kelimenin beşten fazla anlamda kullanıldığını söyler. Ona göre, Varsak boy adı, melodi veya müzik (Varsağı biçiminde) çeşidi, sanat türü, şarkıcı, coğrafi mekân ve bir boya ait eşya veya simge anlamlarına gelmektedir (Seyidov 1954: 180-185).

Tarihi bakımdan miladi başlarından itibaren Türk göçlerinin bölgeye gelmesiyle Türklerin Kafkasya'daki en önemli yerleşim alanlarından biri olan Azerbaycan'ın göçebeler için en verimli bölgesi Karabağ olmuştur. Karabağ'da yerleşen ilk kavimlerin etnik bakımdan karma bir topluluk olan İskit veya Sakalar olduğu bilinmektedir. Saka boylarından biri olan Varsaklar veya Arsaklar Karabağ bölgesinin tamamına hâkim olarak uzun yıllar burada iskân tutmuşlardır. Bölge daha sonra Hazarlar, ardından da Müslümanlar tarafından tutulmuş, Arran eyaletinin bir bölgesi olarak kaynaklarda gösterilmiştir. Bizzat Ermeni kaynaklarının verdiği bilgiye göre, eskiden beri Albanya ülkesinin bir eyaleti olarak gösterilen Karabağ Arsak adıyla anılmış ve kendi içinde 12 küçük toprak birimine ayrılmıştır. Yine Ermeni kaynakları Arsak'ta eskiden beri sırasıyla şu halkların oturduğunu belirtirler: Saklar, Gargarlar/Gargalar, Utiler, Hunlar, Hazarlar ve Basiller. Adları geçen son üç topluluğun Türk olduğu kesindir. XI. yüzyılın ortalarında bölgeye

Oğuzlar gelmişlerdir. Otlak sahalarının zenginliğinden Oğuz grupları özellikle bu bölgede yerleşmeye başladılar. Daha sonra Karabağ Azerbaycan'la birlikte Selçuklular'ın, ardından da Azerbaycan Atabeyleri'nin hâkimiyetine geçmiştir. Moğol istilası sırasında Karabağ önce Moğol emirlerinin, daha sonra İlhanlı hanlarının en önemli karargâh merkezi olmuş, Türkmen devletleri döneminde Karabağ önce Karakoyunlu, ardından da Akkoyunlu devletlerinin idaresine geçmiştir. Safevîler döneminde Gence Beylerbeyliğinin bir vilayeti olarak yine Türklerin kontrolünde bulunmuştur.

1800'lü yılların başında Rusların Azerbaycan'ı işgaliyle 1806'da Karabağ Rus idaresi altına girdi. Ruslar, Karabağ'daki han ailesine saldırarak katlettiler ve 1826'da da hanlık rejimine son verdiler. Böylece, Karabağ Rus idaresi altına girdi. Ancak Rus idaresi döneminde de Karabağ Azerbaycan'ın bir parçası kabul edilmekte ve Ermenistan'da hüküm süren İrevan Hanlığıyla birlikte nüfusunun tamamı Azerilerden oluşmaktaydı. 1830'lu yıllardan itibaren Karabağ ve Erivan bölgesine İran ve Anadolu'dan çok sayıda Ermeni göçü yaşanmıştır. 1890'da toplam olarak bölgeye 1 milyon civarında Ermeni göç ettirilmiştir (Mustafayev 2012: 78-90).

Bu olay Karabağ ihtilafının ilk aşamasını oluşturmaktadır. Azerbaycan'da Hıristiyanları kullanarak nüfus üstünlüğünü sağlamağa çalışan Rusya'nın, özellikle Osmanlı ve İran tebaası Ermenileri buraya göçe teşvik ettiğini, hatta bazen zorladığını görmekteyiz. Ermeniler, başlıca olarak Azerbaycan'ın Erivan, Nahçıvan ve kısmen de Karabağ hanlıklarının topraklarına yerleştirilmeye başladılar. Buradaki yerli Müslüman nüfus ise, zorla diğer bölgelere göç ettirildi (Memmedova vd. 1993).

Rus araştırmacı Glinka'nın da belirttiği gibi, "*bu aşında nüfusu Müslümanlardan ibaret olan arazilerde Hıristiyan nüfusun sayısını mümkün olduğu kadar artırmak politikasının bir parçasıydı*". Sadece, 1828 yılının üç buçuk ayı içinde İran'dan Kafkas ötesine 8.249 Ermeni ailesi, yani 41.524 Ermeni nüfusu göç ettirildi. 1829-1830 yılları arasında Rus yönetimi İran'dan 40.000, Osmanlı Devleti'nden de 84.000 Ermeni tebaasını Kafkas ötesi, özellikle Azerbaycan'da iskân ettirdi. İzlenen bu politikalarla kısa sürede gerek Karabağ'ın, gerekse de Türkiye sınırındaki Nahçıvan ve İrevan hanlıklarının nüfus yapısı alt üst edilmişti (Glinka vd. 1931). Ayrıca Çar yönetimi Nahçıvan ve İrevan hanlıklarını ortadan kaldırarak, Erivan merkez olmak üzere bir Ermeni yönetimi tahsis etmişti. Kurulan bu yeni yönetim, o zamanlar Osmanlı ile Kafkasya sınırlarına paralel uzanan bir tampon bölge oluşturmaktaydı (Mustafayev vd. 2012: 79-90).

Çar yönetimi Ermeni göçlerine paralel olarak bölgeye Rus nüfusunu da taşımaya başladı. Bunlar ordudan ayrılmış Rus subay ve erleriyle, tarikatçılık yüzünden Rusya'da "*itibarsız unsur*" olarak adlandırılan Rus köylüleriydi. Böylece bu yolla Rus yönetimi bu köylülerden kurtulmuş olmakta ve aynı zamanda aşırı dindar olan bu insanlar aracılığıyla bölgenin dini ve milli çehresini değiştirmeyi amaç edinmekteydi.

3. Ermenilerin Mitolojik Tarihi ve "Büyük Ermenistan" Hayali

Rusya'nın bölgeyi işgali, Ermenistan'ın doğusudur. Bir diğer ifadeyle, Rusya'nın Kafkas istilası, Ermenistan adlı bir ülkenin yaratılmasıyla anlamını hâlâ muhafaza etmektedir. Ancak, Rusya siyasal anlamda Ermenilerin bölgede bağımsız bir güç olmasına imkân

vermediği gibi, Ermeni aydınlarının da toplum arasında ırkçı propagandalarının önünü açtı. Rusya niyeti kendi amaçlarına uygun tampon bir bölge oluşturmaktan öteye gitmiyordu.

1828-1829 Rus-Osmanlı savaşının ardından Osmanlı'nın doğu illeri üzerine Rusya'nın gölgesi düşmüştü (Gurko 2007: 140-141). Erivan bölgesine göç ettirilen Ermeni nüfusu ile Osmanlı topraklarındaki nüfus arasında karşılıklı alakalar sürmekteydi. Bu da Rusya'nın Anadolu Ermenileri arasında yaymak istediği siyasi bakış açısına uygun bir zemin hazırlamaktaydı. XIX. Yüzyıl siyasi kimlikli bütün Ermeni aydınlarının, örgüt liderlerinin ve isyancılarının Anadolu Ermenileri arasından çıkması oldukça ilginçtir.

"*Büyük Ermenistan*" projesini siyasal anlamda ilk gündeme taşıyan Raffi adıyla tanınan Ermenilerin ünlü yazarlarından Akop Melik-Akopyan (1835-1888) olmuştur. Onun siyasal bir üslupla dile getirdiği "*Denizden denize kadar uzanan Ermenistan*" hayali 1880'li yıllarda Ermeni komitecileri arasında hedef olarak görülmeye başlamıştır. Kendi idealini tanımlamak için Raffi bu konuları işleyen üç kitap yazmıştır: "*Hent*", "*Davidbek*" ve "*Samvel*". Raffi'ye göre: "*Ermeni ulusu tarihin en eski halklarından biridir. Ancak, barbar komşuları bu büyük ulusun yarattıklarını yok etmişlerdir*" (Khorenats'i vd. 1987). Onun görüşlerini daha sonra Ermeni yazar Arpiaryan Arpiar (1851-1908) devam ettirmiştir. 1876'da İstanbul'da kurulan Ermeni Ararat Cemiyetinin başkanı oldu. İstanbul'daki zengin Ermeni tüccarlarından sağlanan mali destekle Tiflis'te Taşnakların kültürel olarak örgütlenmesine çalışmış ve bu amaçla Ermenice yayın yapan *Mişak* gazetesini faaliyete geçirmiştir. Çeşitli Ermeni örgütleri arasında uzlaşmacı kişiliği ile tanınan Arpiaryan Hınçak partisinin de seçkin üyelerinden olmuştur (Ayrapetyan. 1992: 31-48).

Bu dönemde Ermeni aydınları arasında iki tür örgütlenme biçimi; kilise yoluyla ve teşkilatlar biçiminde yapılanma tartışılmaktaydı. Bu gruplar sonrada cemaatçiler ve komiteciler olarak ikiye ayrılacaklardır. Cemaatçilerin çoğunluğunu Osmanlı'nın merkezi şehirlerinde oturan, ticaretle ilgilenen ve kilisenin önderliğinde bir oluşumdan yana olan malvarlığı ve Osmanlı erkânı içinde nüfus sahibi kimseler oluşturuyordu. Bunlar arasında en önde geleni Gevorg Bahçivanyan (1807-1885) olmuştur (Küçük vd. 1984).

"*Büyük Ermenistan*" hayliyle savaştan diğer bir örgüt ise 1890'da Tiflis'te ortaya çıktı. Başlangıçta Ermeni cemaatçilerinden büyük destek alan bu grup Taşnaksütyun adıyla "*Ermeni İnkılap İttifakı*" partisini kurdular (*Дашнаки-Из Материалов Департамента Полиции: 1990*). Aşırı milliyetçi söylemlerine dayalı bir teşkilat olan Taşnak partisi silahlı çatışmadan yana tavır almıştır. XIX. yüzyılın ortalarına kadar hayali bir söylem olarak Ermeni gençlerinin gönüllerinde gezen "*Büyük Ermenistan*" düşü, asrın sonlarında bu hayal için ölecek binlerce kişiyi bir araya toplayan slogan olmuştur (Paşayev 2001: 310).

Ermeni etnik kimliği hayali tarihten beslenmektedir. Bunu, Ermeni ütopyası olarak adlandırabiliriz. Çağdaş Ermeni tarihinin temelleri M. Çamçyan tarafından atılmıştır. O, Türklerden, özellikle de Osmanlılardan nefret ediyordu. Nitekim bu nefretinden olsa gerek Ermeni tarihini öğrenmeye ve araştırmaya yönetmişti. Çamçyan, 1784-1786 yılları arasında "*Armeniya Tarihi*" adıyla üç ciltlik eserini Venetsiya'da yayınlattı. Ermeni tarihi

milâdî öncesi 3000 yılından başlatılmakta ve büyük Hayk hanedanlığının tarihi ortaya çıkarılmaktaydı. Eser, Ermenice yazılmasına karşılık Avrupalıya hitap etmekteydi. Bu dönemde Batı'da Doğu tarihine hatsız bir ilgi vardır. Çamçıyan bu ilgiden kendi toplunun da nasiplenmesini istiyordu. Çamçıyan, eski Ermeni kaynaklarını kullanmaya çalışmış, ancak bir türlü tarafız kalmayı düşünmemiştir (Çamçıyan vd. 1786). Örneğin, eski Ermeni müelliflerinden Moses Khorenatsi'in (*Horanatsi-Horenli*) efsanevi Hayk sülalesi hakkında verdiği bilgileri olduğu gibi aktarıırken, aynı müellifin Ermeni Mami-konyanlar sülalesinin Ermeni olmadığı hakkındaki açıklamalarını görmemeye çalışmaktadır. Bazen de yazar saldırgan bir üslup kullanmakta, Gerçek şu ki, Çamçıyan'ın eseri bir toplumun uyamışa geçiren ilk etkiydi (Togan vd. 1981: 172, 173).

Çamçıyan, Ermeni tarihçiliğini ve Büyük Ermenistan düşüncesinin temellerini atmıştır. "*Kutsal Ararat Dağı*" hikâyesi, "*Nuh Tufanı*", "*Dünyanın merkezi Ararat*" gibi milli söylemi güçlendirecek tarihsel nitelikli kurguları ilk kez o yapmıştır. Çamçıyan, Kitabı Mukaddesten rivayetler aktararak Ermeni soyunun Yafes evladından geldiğini ve onların Sincar doğumlu olduğunu belirtmiştir. Ermenilerin gerçek atası Nuh'un torununun torunu Hayk olmuştur (Grousset 2005: 124).

Ermeniler bundan dolayı hâlâ kendi ülkelerine *Hayestan* demekteler. Anlaşılacağı gibi, Çamçıyan gerçek anlamda idealist Ermeni tarihçiliğinin ve Ermeni milliyetçiliğini besleyen hayali tarihçiliğin yaratıcısı olmuştur.

4. Kafkaslar ve Azerbaycan'ın Kanayan Yarası

Karabağ sorunu, XX. yüzyıl başlarında meydana gelen Azeri-Ermeni ihtilafının bir devamı niteliğinde günümüze kadar devam etmektedir. Aslında Kafkasya'da bir Karabağ sorunundan daha ziyade bir Ermeni meselesi bulunmaktadır. E. Küçükkoğlu'nun da belirttiği gibi, "*Ermeni meselesi, sadece Türk Dünyası'nın bir problemi olarak gündeme gelmemiştir. Ortadoğu'da, Kafkasya'da çıkar ve emelleri olan emperyalist devletlerin hepsini birden ilgilendiren milletlerarası bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. 200 yıldan beri Rusya'nın, İngiltere'nin, Fransa'nın, Almanya'nın ve Yunanistan'ın desteklemediği hiçbir Ermeni hareketi olmamıştır. Başta Rusya olmak üzere Batılı devletler, Ermenistan'ı, Kafkasya ve Doğu Anadolu'da bir "taşeron devlet" olarak kullanmışlardır*" (Küçükkoğlu vd. 1996).

1985 yılına kadar Azerbaycan'a ait bazı bölgeleri de Sovyetlerin eliyle koparıp kendi sınırları içine katan Ermenistan'ın bir diğer girişimi, Karabağ topraklarına Ermenilerin göçmesini teşvik etmek olmuştur. 1987 yılında Erivan'da yapılan toplantılar ve mitinglerde Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti'nin anayasaya göre bağlı bulunduğu Azerbaycan hükümetinden alınması üzerine Ermeni provokatörlerin sebep oldukları kanlı Sumgayıt hadiseleri başlamıştır. Ardından Erivan ve Karabağ'ın merkezi Hankent'te (*Stepanakaret*) Ermenilerin gösterisi başladı. Diğer yandan ise Rusya'nın özel isteği doğrultusunda Azerbaycan'da bulunan Sovyet silahlı kuvvetlerine ait silah depoları ve merkezleri Rusya ve Gürcistan'a taşınmaktaydı (Mustafayev 2011: 23).

1991'de Sovyetler Birliğinin resmen dağılması üzerine Azerbaycan büsbütün silahsız bırakılmış, öte taraftan ise Rusya ile Ermenistan arasında askeri ittifak anlaşması yapıla-

rak buraya Rusya'nın en etkili askeri birlikleri olan *ALFA* timleri yerleştirilmişti. 1991-1992 yılları boyunca Ermeni ve Rus askeri birlikleri sınır boyunca Müslüman köy ve yerleşim alanlarını yağmalamaya, buradaki insanları katletmeye başladılar. Ermeni vahşetinin en büyük örneği ise 26 Şubat 1992 yılında Karabağ'ın Hocalı kentinde sergilendi. Katliamda 33 çocuk, 106'sı kadın toplam 335 kişi katledildi. Bu katliamda 150 kişi de kaybolmuştur. Soykırıma karışan Rusya'nın 366. Alayına emir veren Rusya Devlet başkanı Boris Yeltsin'in açık bir dille '*Karabağ'daki Türk varlığının yok edilmesinden*' söz etmekteydi (Mustafayev 2011: 41).

Azerbaycan'ın bir ordusunun bulunmaması, çeşitli milis kuvvetleriyle kendisini savunmaya almasına rağmen yeterli silah gücünden mahrum kalması ve hatta helikopterinin bile olmamasına, Bakü'de giden hâkimiyet kavgaları da karışınca, 1993'de Azerbaycan'ın %20'lik toprakları kaybedilmiş oldu. 1993'de hâkimiyete gelen Haydar Aliyev acilen savaşı durdurmak yolunu seçti. Yapılan ateşkes sonucu 1994'ten bugüne kadar durmuş olan aktif savaşta son söz henüz söylenmiş değildir. Bu amaçla Birleşmiş Milletlere bağlı Minsk (*AGİT*) grubunda sürdürülen barış görüşmeleri Ermenistan'ın sürekli karar değiştirmesi ve BM'e bağlı üye ülkelerin durumunu ciddiye almaması yüzünden bir neticeye bağlanmış değildir (Mensurov 1990).

Azerbaycan ile Ermenistan arasında sürüp giden iki asırlık problemin adı olan Karabağ, Ruslar tarafından oluşturulmuş yapay bir sorundur. Bugün çevresindeki bölgelerle birlikte Rusya'nın desteği ile Azerbaycan'ın %20'lik toprak parçasıyla bir arada Ermenistan tarafından işgal edilen Karabağ, hâlâ *BM* teşkilatının gündeminde hallini bekleyen ilk sorunlardan biridir. Hukukî bir statüsü olmadan "*Büyük Ermenistan*" projesinin bir parçası olarak silah zoruyla Azerbaycan'dan koparılıp alınan bölge Ermenistan Cumhuriyeti'nin sınırları içine katılmıştır. Buradaki 1 milyonu aşkın Azerbaycanlı ise yurtlarından edilmiş, Ermenistan'la Azerbaycan arasında meydana gelen 1988-1994 savaşlarında ise toplam 32 binden fazla masum Azerbaycan vatandaşı, 16 bin civarında da Azerbaycan askeri öldürülmüştür. Ermenistan'ın bu sorunla kaybı ise bütün komşularından tecrit edilmiş biçimde kendi sınırları içine çekilip yaşamaktadır. Bu da ekonomik bakımdan zaten verimsiz olan Ermenistan nüfusunun son on yılda %50 oranında azalmasına neden olmuştur. 1989 sayımına göre ülke nüfusunun oranı 3.500.000 civarında iken bu sayı günümüzde 2-1,5 milyona kadar inmiştir. 1-2 milyon Ermeni ise ülkeyi terk ederek başta Rusya olmakla, ABD ve Avrupa ülkelerine göç etmek zorunda kalmıştır (Pompeyev 1996: 5-7). Yani hem insan, hem de yaşam bakımından Karabağ iki ülke arasında olduğu kadar bütün Kafkasya'da en büyük huzursuzluk kaynağı olarak kalmaya devam etmektedir.

5. Karabağ Sorununun Türkiye Siyasetinde Genel Değerlendirmesi

Karabağ probleminin Türkiye ile Azerbaycan gündeminde aynı anlamı taşıdığını söylemek çok zordur. Problem, Türkiye ile Azerbaycan insanının zihninde farklı politikaların bir terkibi olarak yorumlanmaktadır. Sorunun taraflar arası anlaşmazlığa sürüklenmesinde etkili olan nedenlerden biri de budur. Her şeyden önce Türkiye için Karabağ problemi, Ermenistan'ın var olduğu için ortaya çıkmış bir problem olmayıp, Avrupa ve Rusya'nın varlığı açısından değerlendirilmektedir. Türkiye için problemin karşı tarafı

olarak veya muhatabı olarak Ermenistan gözükmektedir. Türkiye'nin geleneksel dış siyaseti, bu konuda Ermenistan'ı ciddiye bile almamaktadır. Türkiye açısından asıl sorun Ermenistan'ı kullanarak bazı Batılı ülkelerin Türkiye karşısı sergilediği tavidir.

Türkiye, Osmanlı'nın son döneminde tâbi toplulukların (*Ermeni, Arap milletlerinin*) izlediği siyaseti ve sergiledikleri tutumu ihanete eşdeğer olarak görmektedir. Bu yorum, bu milletlerin kendi siyasi kaderlerini tayin etme haklarının olmadığı anlamında anlaşılabilir. Ancak, Türkiye'yi ve özellikle de son dönem Osmanlı idaresini rahatsız eden en önemli olay, gerek Ermeni, gerek Arap milletlerinin kendi adlarına değil işgalci güçler adına gösterdikleri faaliyetlerdir. İşte, bundan olsa gerek, uzun yıllar Türk dış politikasında bu ülkelere güvenilmez toplumlar gözüyle bakılmıştır (Milliyet 19 Kasım 1992).

Türkiye, Kıbrıs olayları nedeniyle uzun yıllardan beri dengeli bir politik tavır gözetmekteydi. Bu nedenden Karabağ olaylarına direk olarak tepki veremedi. 1991-1992'de bütün şiddetiyle geçen Ermeni-Azeri çatışmalarına rağmen, Ankara 1992'nin Ağustos ayında Erivan'a bir heyet gönderdi. Heyetin götürdüğü mesaj oldukça anlamlıydı. Buna göre, Ermenistan Karabağ iddiasından vazgeçecek, Karabağ'ı Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölge gibi tanıyacaktı. Bunun karşılığında da Türkiye ile Ermenistan arasında başta ekonomik olmakla her türlü ilişkiler geliştirilecekti (Milliyet 19 Kasım 1992). Özellikle, Türkiye ağır bir ekonomik bunalım içinde olan Ermenistan'a ekonomik destek sözü vermişti. Petrosyan hükümeti ahlında Türkiye'yi dışlayarak sürdürülecek bir bağımsızlığın zor olduğunu biliyordu. Bundan dolayı ilk başlarda olumlu giden ilişkiler Ankara'nın önce buğday ve ardından elektrik yardımıyla rayına girdi derken, Azerbaycan'daki durumun değişmesi, Şuşa ve ardından bir sıra Azerbaycan şehirlerinin işgali iplerin kopmasına neden oldu.

6. Çözüm Anahtarı Dış Güçlerde

Milliyetçilik, Batıdaki vurgusunun biraz dışında ve belki de tam dışında Doğuda lanse edilmiştir. Batıda milliyetçilik olgusu ciddi sorunların halli aşamasında doğmuştur. Bir kendini çözümüleme, kendi toplumsal değerlerini belirleme, kendi varlığını tayin etme olarak Avrupa toplumlarının gündemine giren milliyetçilik, Doğuya nifak tohumları serpmiştir. Bunda bazı tayin edici nedenler ve belirleyici etkenler söz sahibidir.

Bütün iyi niyetlere rağmen, Karabağ meselesinin çözümünün Filistin sorunu kadar umutsuz görüldüğünü belirtelim. Çünkü gerçekten de Karabağ sorununun çözümü içeride olmayan bir problemdir. Meselenin çözümünde tarafların göstereceği hassaslığın iki mislini yakından uzaktan kendini bu sorunla ilgili gören devletlerin göstermesi gerekmektedir. Böyle bir iyi niyetin gösterisinin eşine siyaset tarihinde rastlanmadığını söylemekle yetinelim. Yine problemin çözümü için bazı önerilerde bulunabilir ve hatta deneyebiliriz.

Ermenistan, nüfusu her geçen gün küçülen, ekonomik bakımdan daralan, siyasi bakımdan ise ağır krizlere gebe bir ülke konumundadır. Son bir veya bir buçuk senelik uygulamalar göz önüne alınırsa Koçaryan hükümetinin Ter-Petrosyan'ın istifasına neden olan uygulamalara geri döndüğünü söyleyebiliriz. Aslında Ermeni Lobisi dışında Ermenistan'ı şu anda içinde bulunduğu politikayı sürdürmeye zorlayan devletlerin baskısı

olmasıydı durumun daha farklı olacağını söyleyebilirdik. Şu durumda özellikle Rusya, Fransa, Yunanistan, Irak savaşına kadar Suriye Ermenistan'a yoğun destek veren ülkelerin başında gelmekteydi. Özellikle, Fransa ile Yunanistan bölgesel çıkarlarından dolayı Ermenistan'da olup bitenlere göz yummaktadır. Yunanistan, Türkiye'ye karşı Ermenistan'ı kendisi için bir avantaj olarak görürken; Fransa geleneksel Doğu ve Kafkas politikasının bir uzantısı olarak değerlendirmektedir. Muhtemelen, Ermenistan'ı küstürmemek için Avrupa ülkeleri aşamalı olarak "*Ermeni Soykırım Taslağını*" ya kabul etmekte, ya da dönemselsel olarak gündemlerine almaktalar. Çözumsuzluğu derinleştiren sorunların başında ise Ermenistan'da ırkçı grupların iktidarda olmasıdır (*Azerbaycan'ın Sesi Qazeti, 18 Yanvar 1992*). Koçaryan, Ermenistan'da "*Karabağ Fatih*" olarak tanındığını belirtelim. Ancak, Ermenistan'ın kendi bölgesel siyasetinden kaynaklanan ve her geçen gün derinleşen büyük sorunları bulunmaktadır (Xelilov 2000: 21-29).

Kanaatimizce, Türkiye basınında son dönemlerde yer alamaya başlayan ve ABD kanalıyla geldiği söylenen Türkiye ile Ermenistan'ın bir araya gelmesini öngören açıklamalar yakın bir gelecekte artarak ülke gündemini işgal edecektir. Türkiye'nin buradaki tek koşulu Ermenistan'ın "*asılsız soykırım*" iddialarından vazgeçmesidir. Ancak, tam bu sırada İsviçre'nin "*sözde Ermeni soykırım taslağını*" kabul etmesi dikkat çekicidir. Bunun, bir AB-ABD politikalarından kaynaklandığını söylemeliyiz. Muhtemelen ABD, bölgesel çıkarları açısından Türkiye ile Ermenistan arasında buzların erimesini isterken; AB bu bunalımın ABD'nin Kafkasya politikasının daha rahat işlenmesini önlemek için devam etmesinden yanadır. Ermenistan, "*soykırım taslağını*" dünyaca kabulü hayaliyle yaşadığı için şimdilik kendi üzerinde oynanan oyunları ciddiye almamaktadır. Aslında, şunu büyük bir ciddiyetle belirtmeliyiz ki Ermenistan'ın geleceğe giden yolu Türkiye ve Azerbaycan üzerinden (*petrol ve petrol boru hatları buna en bariz örnektir*) geçmektedir.

Birincisi, Ermenistan'ın ekonomik olarak rahatlaması Türkiye'nin bölgesel siyasetine bağlıdır. Nasıl? Bilindiği gibi, Karabağ sorunu çıktığından bu yana Ermenistan komşularınca terk edilmiş bir konuma düşmüştür. Azerbaycan'la savaş nedeniyle ilişkileri kopmuş, toprak talepleri Gürcistan'ın tedirginliğine neden olmuş, sözde soykırım iddiaları Türkiye'nin tepkisini kendi üzerine çekmiştir. Bugün, Ermenistan'ın GSYİH'sı 2.75 milyar dolara ulaşmaktadır. Ekonomik gelişme hızı Azerbaycan'ın (*son yıllarda Azerbaycan'ın askeri bütçesi bile Ermenistan'ın genel ülke bütçesini bile geçmiştir*) kat kat altındadır. Bu durum gelecek için Ermenistan'da büyük tedirginliğe neden olmaktadır. Her ne kadar 1998/99 yılı kayıtlarına göre, Ermenistan'da ekonomik büyüme hızı %6'ın üzerine çıkmışsa da, bağımsızlık sonrasında çökmüş Ermenistan ekonomisinin durumuna göre bir anlam taşımaktadır. Aksi takdirde, Sovyet dönemi ekonomik verilerin çok çok altında bir değerdir. Yine enflasyonun oranı %5,6'ya kadar düştüğünün belirtilmesi de, bazı yabancı sermayenin gözünün korkmaması için devletin baskısı sonucu elde edilmiş bir değer olmaktan öte anlam taşımamaktadır. İhracata bakımından Ermenistan ekonomisi büyük sorunlar yaşamaktadır. Ülkedeki ekonomik orantısızlık Ermenistan hükümetinin politikalarıyla ülkenin nereye sürüklendiğinin açık bir göstergesidir. Her ne kadar Azerbaycan yer altı zenginlikleri bakımından doğal olarak Ermenistan'da daha avantajlı konumda bulunsa da, Ermenistan'a yapılacak yabancı yatırım onun komşularıyla olan siyasal sorunlarının neden kabul ederek yatırımdan kaçınmaktadır (*İqtisadiyyat*

Qazeti, 29 Sentyabr, Bakı. 1999). Ülkenin elektrik, petrol ve doğal gaz gibi temel ihtiyaçlarını Azerbaycan'dan ve Azerbaycan üzerinden Rusya'dan karşılaması ve savaş sonrasında bu hattın kesilmesi Ermenistan'daki yatırım ortamını da baltalamaktadır. Ermenistan ekonomik verimliliğinin giderek düşmesi temel olarak politik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, Ermenistan'ın kısa zamanda yürütmekte olduğu komşularına karşı sert politikalarından kaçınması gerekmektedir (*Le Monde*, 1 Nisan 1998).

Ancak, Ermenistan'ın ekonomik sorunlarını Türkiye'nin kendi lehine siyasi avantaja dönüştürmesi mümkündür. Bilindiği gibi, Türkiye bölgesel olarak Ermenistan'ın Avrupa'ya açılan kapısı üzerinde bulunmaktadır. Türkiye'nin Ermenistan üzerinde şayet eğer değerlendire bilirse manevi bir baskısı söz konusu olabilir. Çünkü İstanbul'da ticaret gücü yüksek Ermeni nüfusu ve manevi değeri yüksek Ermeni patrikhanesi bulunmaktadır. Eğer Türkiye, Ermeni siyasi çevrelerini ikna edebilirse bu iki avantajdan yararlanabileceğini Ermenistan'a vaat edebilir. Öte yandan, Türkiye kendi içindeki bu iki unsur (*Ermeni ticari gücünü ve kilisesini*) Ermenistan'a karşı girişimci olarak kullanarak Ermenistan üzerinde gereken etkiyi sağlamalıdır. Ermenistan'la Türkiye arasında sağlanacak her hangi bir siyasal anlaşma iki ülkenin de yararına olacak iken, Türkiye'nin bundan daha karlı çıkacağını belirtmeliyiz. Ermenistan ekonomik olarak Türkiye'nin etkisi altına düşecek ve Ermenistan üzerinde Türkiye'nin yaptırım yapacak gücü olacak; Türkiye'nin Ermenistan'la sınır bölgelerinde ticari ilişkilerden kaynaklanacak bir canlanma meydana gelecekti. Eğer, Ermenistan'ın mevcut ekonomik durumu düşünülürse, her hangi bir ekonomik anlaşma sağlandığı durumunda Türkiye'nin bölgesel avantajını kullanarak Ermenistan ithalatında %60 oranında söz sahibi ülke konumuna yükselmesi içten bile değildir (Küçükoğlu vd. 1996).

İkincisi, Ermenistan'ın askeri açıdan ifade ettiği konumdur. 146 milyon dolarlık yıllık savunma harcaması bulunan Ermenistan'ın yıllık bütçesinin %8,4'ü işgal etmektedir. Bölgenin en fazla savunma harcaması yapan ülkesi konumunda olan Ermenistan toplamda 60 bin, seferberlik anında ise 300 bin kişilik askeri güce sahiptir. Bunun 43 bini karada hizmet etmektedir. Hava kuvvetlerinde ise 3,5 kişilik bir asker grup hizmet yapmaktadır. Bunun dışında 1.000 kişilik bir paramiliter gücü ve ülkede hizmet yapan 3.100 kişilik Rus askeri birliği mevcuttur. Bu durumu göz önüne alındığında Ermenistan'ın Türkiye ve Azerbaycan için askeri bir tehdit olması düşünülmaz, ama Ermenistan Rusya'nın silah deposu olması bakımında bir tehdit içermektedir. Ermenistan 15 Mayıs 1992'de '*Taşkent Ortak Güvenlik Antlaşması*', 21 Ağustos 1992'de ise '*Ermenistan'da Rus Ordusunun Konuşlandırılması Antlaşmalarını*' imzalamıştır. Bu iki anlaşmanın avantajlarını Ermenistan Karabağ savaşlarında kullanarak, kendi ordusu saflarında manevra gücü üst düzey *Rus Alfa Birliklerinin* savaşmasını sağlamıştır. Aynı zamanda bu savaşta Ermenistan Ermeni Lobisinin parasal desteği ile paralı askerlerden de yararlanmıştır. 29 Ağustos 1997'de ise Rusya ile Ermenistan arasında 25 yıllık askeri yardımlaşma antlaşması imzalanmış, ertesi sene iki ülke Türkiye sınırlarında ortak tatbikata başlamışlardır. Bugün Ermenistan'da Rusya'nın iki önemli askeri üssü ve *S-300* füzeleri bulunmaktadır. Bunun dışında 1995'de görüşmeleri başlayan Ermenistan-İran askeri ortaklık antlaşmasına Rusya'nın baskısıyla 1999'da Gürcistan'da katılmış, Türkiye'ye göre Rusya'da bu antlaşmanın gizli ortağıdır. Öte yandan Ermenistan'ın Yunanistan ve Suriye'de askeri eğitim

alan çok sayıda subay öğrencisi bulunmaktadır. Askeri eğitim alanında Ermenistan ile Yunanistan arasında gizli bir anlaşmanın da olma ihtimali vardır. Bütün bunlar göz önüne alındığında Ermenistan bölge açısından dengesiz askeri ittifaklar geliştirmekte ve bu durumda Kafkasya'daki siyasi duruma gölge düşürmektedir (*İqtisadiyyat Qazeti, 29 Sentyabr, Bakı, 1999*).

Ermenistan kendisini Türkiye ve Azerbaycan'ın kısılcığında gördüğü için farklı siyasi dengeler geliştirebilir. Ancak, sorun teşkil edecek konu, Ermenistan'ın Kafkasya'ya kendi penceresi dışında bakmak istememesidir. Toprak iddiaları, soykırım söylemleri ile kendisini bir bataklığa mahkûm eden Ermenistan, Karabağ probleminde de kendini haklı göstermeye çabalaması meselenin çıkmaza sürüklenmesinde en büyük nedendir. Bugün, yapılacak en uygun çözüm, her iki ülkenin *AGİT* planında anlaşmaktır. Ermenistan işgal niyetinden taviz vermeden bölge adına ve en önemlisi de Türkiye ve Azerbaycan'ın güvenini kazanmak adına sorumlu olarak kabul edilemez.

Güncel Analiz ve Sonuç

Ermenistan, bölgenin en küçük ülkesidir. Kafkasya sahasının 1/6'e sahip olan Ermenistan işgal ettiği Azerbaycan topraklarını hesaba almazsak toplam 29.293 km² sahaya içine almaktadır. Nüfusu 3.293.000'dir. 1989 yılı verilerine göre, Ermenistan'da nüfusun % 89,7'sini Ermeni, % 5,3'ü Türk, %2,3'ü Rus ve % 1,7'i Kürt oluşturmaktaydı. Bazı araştırmacılar, Ermenistan'ın sürekli yurt dışına göç veren bir ülke konumunda olduğunu belirtmektedirler. Bunlara göre, günümüzde Ermenistan'ın nüfusu 1,5 milyonun üzerindedir. Ancak, Ermeni kaynakları bunu yalanlamaktadır (Cavadov 2000: 391). Oysa Rusya Dış İşler Bakanlığı 2002 yılı açıklamalarının birinde 1990'dan buyana Rusya arazisine izinli 1 milyondan fazla Ermeni vatandaşının geçiş yaptığını duyurmuştur (*Odla Yurdu Qazeti, 3 İyul, Bakı, 1991*).

Ermenistan'ın Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve İran arasında sıkışmış bir ülke konumuna düşmesi kendi dış politikasından kaynaklanmaktadır. Soykırım, işgal ve toprak talebinden dolayı sadece Türkiye ve Azerbaycan'la sorunlu olması beklenirken Ermenistan Gürcistan'la da ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Ashında Ermenistan çevresinde barınan bütün komşularından toprak talep etmektedir. Onun bu talebini ciddiye alamayan tek ülke İran'dır. Nitekim Ermenistan'da İran'a karşı daha katı bir politika izlemektedir.

Karabağ olayları ilk kez 1987 yılında su yüzüne çıkarılmaya başlandı. 1988 yılında Ermenistan gelecekteki muhatabını da belirlemiştir. Bu tarihte Ermeni Yüksek Sovyeti "24 Nisanı anma günü" ilan etti. Bu şu anlama geliyordu: "Türkiye, Ermenistan'ın hedefindeki düşman ülkedir". 22 Ağustos 1990'da parlamentoda kabul edilen bağımsızlık bildirgesine sözde "Ermeni soykırımı" hakkında bir madde eklenmiştir (Attar vd. 2005). 23 Eylül 1991'de gündemi Ermenistan, Türkiye ve Azerbaycan arasında gizlice yapılmış bir ittifakla yok edilmek istenmektedir çığırkanlığı tayin etmekteydi. 16 Ekimde Petrosyan iş başına gelmiş ve ardından Karabağ ihtilafı durmadan tırmanmaya başlamıştır. Artık taraflar arasında ilan edilmemiş bir savaş söz konusuydu. Bu taraflardan Ermenistan silahlandırılmış, Azerbaycan ise silahsızlandırılmış diğer taraf konumdaydı. Tecelli

eden bu en son Sovyet adaleti Ermenistan'ın tam teçhiz silahla donatılmasıyla neticelenmiştir.

Petrosyan ülkedeki iplerin kendi elinde olmadığını resmen ilan etmekteydi. Daha 1990'da Ermenistan'da birçok siyasal grup ve örgüt meydana çıkmıştı. Bunlar arasında özellikle yurtdışından finanse edilen iki parti dikkat çekmektedir: birincisi, *Ermeni İhtilalcileri Federasyonu veya Taşnaksütyun Partisi*, ikincisi ise *Nasyonal-Sosyalist Demokrat Hınçak Partisi*. Her iki partinin kurucu heyeti Bolşevik devrimi ve Sovyetlerin Ermenistan'ı işgaliyle yurtdışına kaçtıklarından özellikle Fransa, İsviçre, ABD'de yetmiş yıldan beri örgütsel çalışma halinde olduklarından büyük fırsatlara ve paralara sahiplerdir. Yurtdışında iş imkânları, şirketleri, buldukları ülkelerin yönetiminde temsilcileri bulunuyordu. Gregoryen Kilisesiyle devamlı irtibat halinde olup, çeşitli bağışlar altında büyük maddi güce sahip idiler (*Axtarış Qazeti, 13 Mart, Bakı, 1992*). Bu söylenti Ermenistan'daki siyasi idarenin rengini Ermenistan dışındaki Ermenilerin tayin ettiğini göstermektedir. Bu durumda Ermenistan'ın, yurtdışındaki Ermeni lobisi tarafından idare edilmekte olduğu açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla bu durumda Azerbaycan ve Türkiye'nin muhatabı Ermenistan değildir.

Her şeyden önce, Ermenistan için Karabağ bir toprak sorunu değildir. İkincisi, Karabağ Ermenistan için halledilmeyecek bir mesele de değildir. Üçüncüsü, Karabağ Ermenistan'ın hayati derecede önem taşıyan sorunu da değildir. Karabağ, Ermenistan'ın kontrol biçimidir; Azerbaycan, Türkiye ve bütün Kafkasya'yı olduğu gibi. Yurtdışında Ermeni soykırımının tanınması için çabalayıp duran Ermeni lobisi, Rusya, Avrupa, ABD, İran ilgili her gücün taraf olmak istediği kontrol mekanizması. Kısaca gerçek bir kör düğündür.

1960'lı yıllardan beri süre gelen Ermeni aydınlarının, idarecilerinin hayali söylemleri ve onların söylemini duyarlılıkla dinleyen Ermeni toplumunun inancı Karabağ konusunda belirsizliği getirmiştir. Bu söylem 1993 yılına kadar mantıksız biçimde kabul ettirildi. Bu tarihten sonra ise bir zorunluluk halini almıştır. Eğer, Ter-Petrosyan'ın kabul ettiği *AGİT* planı uygulamaya sokulsaydı, bu sorunun büsbütün aşılabacağı anlamına gelmeyecekti. Bu, Ermenistan'ın yeni politik sürece gireceği anlamına gelecekti. Çünkü Karabağ sorununun bölge üzerinde yarattığı psikolojik hava dağılacak, içinde Ermenistan'ın da yer alacağı Kafkasya'da yeni bir siyasal ortam yaranacaktı. Bu da Ermenistan üzerinden siyaset yürüten ve Karabağ sorunuyla ilgili olarak bölgeye müdahale etmek fırsatını elinde bulunduran güçlerin saf dışı olması anlamına gelecekti.

Kanaatimize göre bu durumda Ermenistan'daki politik süreci ve idari yapıyı takip etmek bölgeyle ilişkili siyasal güçlerin varlıklarını doğru tayin etmek anlamına gelmektedir. Yani, Ermenistan, Ermenilerin Ermenistan'ı olduğu için değil, birilerinin Ermenistan'ı olduğu için anlaşılabilir bir ülke konumundadır. Bu durumda da Karabağ sorununun çözümü birilerinin elindedir. Ancak, bu birilerinin Ermenistan olmadığı bilinmelidir.

KAYNAKÇA**Gazete ve Dergiler**

- Axtarış Qazeti, 13 Mart, Bakı. 1992.
Azerbaycan'ın Sesi Qazeti, 18 Yanvar, Bakı. 1992.
İktisadiyyat Qazeti, 29 Sentyabr, Bakı. 1999.
Le Monde, 1 Nisan 1998.
Milliyet Gazetesi, 19 Kasım 1992.
Odlar Yurdu Qazeti, 3 İyul, Bakı. 1991.
Дашнаки (Из Материалов Департамент Полиции), Baku. 1990.

Telif ve Tetkik Eserler

- Azerbaycan Tarixi, c. I, Bakı: 1994.
ALİYEV, İ., Dağlıq Qarabağ, Bakı: 1989.
ATTAR, Aygün, Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti, Ankara: 2005.
AYDIN, Mustafa, "Karabağ", İstanbul: TDVİA, c. 24, 1991.
AYRAPETYAN, Aşot, Pro Armenia, sayı: 61, çev: Emre Özkan, İstanbul: 1992.
BUDAQOV, Budaq – Aliyev, H., Azerbaycan SSR'nin Coğrafiyası, Bakı: 1984.
CAVADOV, G., Azerbaycan'ın Azsaylı Xalqları ve Milli Azlıqları, Bakı: 2000.
ÇAMCIYAN, M., Armeniya, c. I-III, Venetsiya: 1784-1786.
ELEKBERLİ, Aziz, Qedim Türk Oğuz Yurdu-"Ermenistan, Bakı: Sabah Neşriyatı, 1994.
GLİNKA, S., Opisanıye Pereseleniya Armyan Adderbidjanskix V Peredeli Rossii, Moskva: 1931.
GROUSSET, Rene, Histoire de l' Armenie Des Origines a 1071, Trc: Sosi Dolanoğlu, İstanbul: 2005.
GURKO, V. Kravjin, "Büyük Sovyet Ansiklopedisinde Ermeni Sorunu", İstanbul: Tarihten Güncel-liğe Ermeni Sorunu, Tahliller-Belgeler-Kararlar, 2007.
HORENLİ, M., Ermeni Tarihi, Erivan: 1940.
QARABAĞI, Mirze Yusif, Tarix-i Safi-Qarabağnameler, Bakı: 1991.
İBRAHİMOV Aydın - KOÇMAN Asaf ve diğçerleri, Azerbaycan Coğrafiyası, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1994.
KAZVİNİ, Hamidullah, Nüzhetü'l-Gulub, Leyden: 1919.
KHORENATS'İ, Moses, History Of The Armenians, İng Trc. R. Thomson, London: 1978.
KÜÇÜK, Cevdet, Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897), İstanbul: Türk Dünyası Tarih Vakfı Yayınları, 1984.
KÜÇÜKOĞLU, E., "Ermenistan'ın Kafkasya'daki Siyasi Rolü", Ankara: Avrasya Dosyası, c. III, sy: 1, 1996.
MEMMEDOV, S. A., Azerbaydjan Po İstoriçeskam XV-Pervoy Polavını XVIII v., Bakı: 1993.
MEMMEDOVA, Feride, Azerbaycanın Siyasi Tarixi ve Tarixi Coğrafiyası, Bakı: 1993.
MENSUROV, A., Belie Nyatna İstorii İ Prestroyka, Bakı: 1990.
MUSTAFAYEV, Beşir, Ermenilerin Kuzey Azerbaycan'daki Faaliyetleri (1905–1920), İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009.
MUSTAFAYEV, Beşir, "Ermeni Devlet Terörünün Eseri: 26 Şubat 1992 Hocalı Soykırımını Üzerine", Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı. 29, Ankara: 2011.
MUSTAFAYEV, Beşir, "Ermenilerin İran ve Kafkasya Coğrafiyasında Dış Güçlerle İlişkileri (1915-1920)", Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi, sayı. 51, yıl. 13, Kasım 2011-Ocak, İstanbul: 2012.

- ONUR, H. Ermeni Portreleri: Millet-i Sadıka'dan Hayk'ın Çocuklarına-2, İstanbul: Burak Yayınları, 1999.
- TOGAN, Zeki Velidi, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul: 1981.
- URAS, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul: 1987.
- PAŞAYEV, Ataxan, Açılmamış Sehifelerin İzi İle, Bakı: Azərbaycan Neşriyatı, 2001.
- POMPEYEV, Yuri, Qarabağ Qan İçinde, Bakı: Ensiklopediya Neşri, 1996.
- SEYYİDOV, M. "Varsag Sözü Haqqında", Bakı: Edebiyat ve Dil İnstitutunun Eserleri, c. VII, 1954.
- VELİÇKO, Vasili. L., Qafqaz, Bakı: 1990.
- XELİLOV, Aslan, Genosit Protiv Müslümskogo Naseleniya Zakafkasya V İstoriceskñ İstoçnikah, Bakı: 2000.